

Antti Lappalainen

Opettajat kuvataiteilijoiden kuvaamina

Koulu luo mielikuvia

nykyisin puhutaan usein johonkin henkilöön tai asiaan liittyvästä mielikuvasta, imagosta. Tällöin tarkoitetaan tavallisesti tiedotusvälineiden kautta muotoutunutta yleistä käsitystä arvioinnin kohteesta, mutta mielikuvia syntyy ja synnytetään tietenkin myös muilla tavoin.

Jeesus on laiha, pitkätukkainen, partaniekka, katseessa sosiaalisen uudistajan hehku, kun taas Jumala on vanha, lihavahko ja harmaapartainen, kihlakunnanoikeuden ukkotuomarin kaltainen. Tällaiset uskonnollisten kuvien luomat mielikuvat lienevät hyvin yleisiä. Yhdysvalloissa esitettiin aikoinaan tuhtuneita protesteja, kun William Faulknerin ja William Styronin kirjoissa neekerit kuvittelivat Jumalan mustaksi.

Mielikuvien muotoajana koululaitos on varmaan korkealla tilalla, sillä sen pitkäaikaisessa vaikutuksessa on suuri joukko vastaanottavassa iässä olevia oppilaita. Mutta myös opettajat ovat - tahattomasti tai tahallisesti - synnyttäneet itsestään mielikuvia. Tässä artikkelissa tarkastellaan opettajia eri aikojen kuvataiteilijoiden näkeminä. Kuvallista viestintää on harjoitettu aina ja kaikissa kulttuureissa, mutta tässä rajoitutaan tarkastelemaan vain sen kulttuuripiirin kuvia, jonka vaikutuksessa itse elämme eli eurooppalaisista koulutusta.

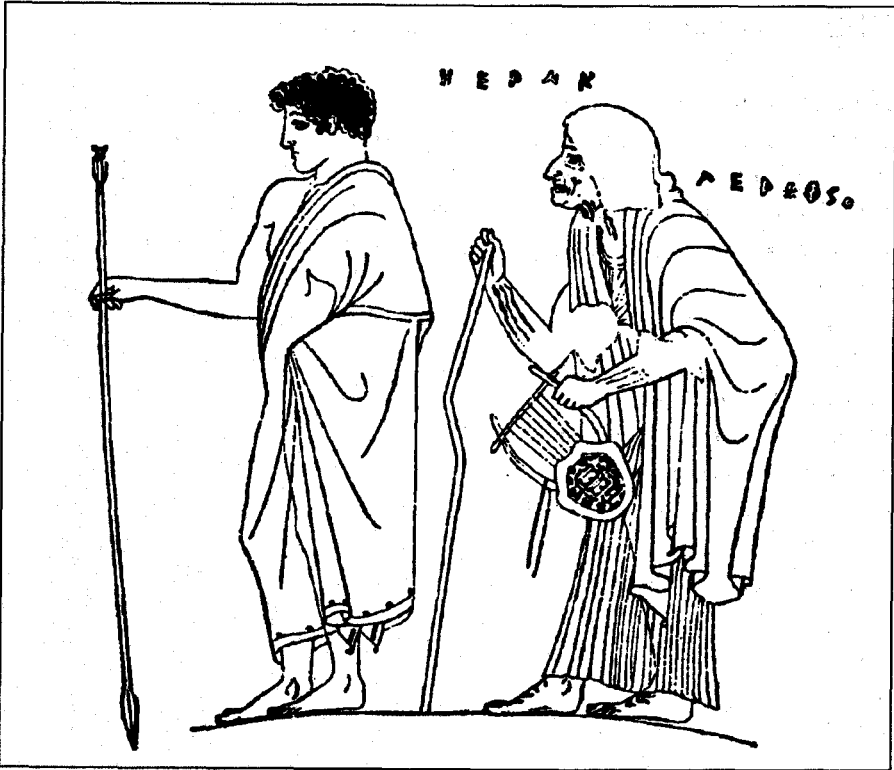
Nykyisin kuvittamiskeinoin - kuten tässä artikkelisakin - voidaan helposti kopioida vanhoja kuvia uusiin yhteyksiin. Valojäljentämiseen perustuva tekniikka alkoi yleistyä noin sata vuotta sitten. Aikaisemmin kirjoja kuvitettiin työläämmin, sillä jokaiseen kirjan kuvaan tarvittiin alkuperäinen originaali. Hyvin varustetun kirjapainon työntekijöihin kuuluikin vanhaan aikaan erityinen kuvainkaivertaja, jonka taidoista riippui, millaisia mielikuvia teosten kuvat viestittivät.

Opettava orja

Antiikin aikoina ja sitä ennen opettajan sosiaalinen asema saattoi vaihdella korkeasti arvostetusta henkisesti johtajasta halpa-arvoiseen orjaan. Edellisten jaloja piirteitä saatettiin hakata marmoriin, mutta nykyajan historian oppikirjojen kivipäät on yleensä kopioitu renessanssin tai sitä myöhempien kuvanveistäjien töistä. Opettavat orjat eivät ole samalla tavoin kiinnostaneet myöhempienkään aikojen taiteilijoita.

Uudessa raamatunkäännöksessä Jeesusta puhutellaan 45 kertaa sanalla "opettaja" ja 13 kertaa käytetään sanaa "rabbi", joka oli opettajan arvonimi. Sen sijaan opettaviin orjiin liittyviä mainintoja ei Raamatun kirjoista sanottavasti löydy. Sananlasku viisaasta orjasta, joka pitää kurissa kunnottoman pojan (Sananl. 17:2) osoittaa kuitenkin, että myös heprealaisten orjille saatettiin antaa kasvatustehtäviä. Kuvia heistä kuitenkaan ei tehty, sillä Mooseksen Jumala ei ollut erityinen kuvataiteen suosija.

Sanataiteen keinoilla voitiin kuitenkin luoda kaunis mielikuva oikeasta opettajasta:

Herkulesta ja opettaja-orjaa, paidagogosta, esittävä piirros on tehty noin 500 eKr. Opettajana toiminut orja oli usein voitettun kansan oppinut edustaja. Piirroksen tuntematon tekijä on hyvin ilmentänyt opettajan alisteista asemaa. Kuvallähde: Brubacher, 494.

"Oikeat opettajat loistavat
niin kuin säteilevä taivaankansi,
ja ne, jotka ovat opastaneet
monia vanhurskauteen,
loistavat kuin tähdet,
aina ja ikuisesti." Dan. 12:3.

Kirkon palvelija vitsakimppu kädessä

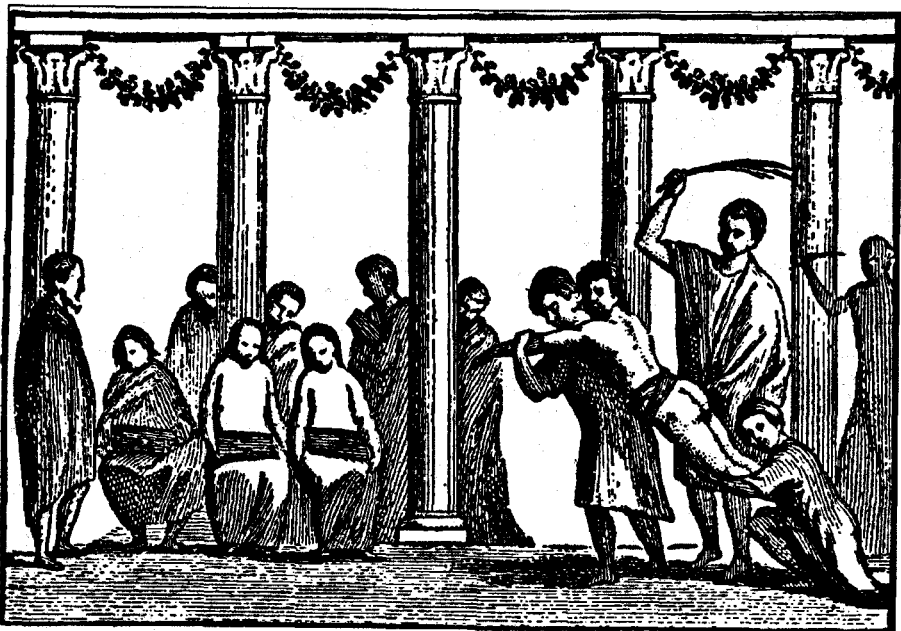
Koulua Rooman suuruuden aikoina kuvaa Herculanenmin kaivauksissa löydetty fresko. Siinä on näyttävä oppilaan pieksämiskohtaus, jossa toiset oppilaat avustavat. Rooman valtakunnan hajottua koulu kehittyi kirkon osana. Opettajat olivat yleisesti munkkeja, myöhemmin myös nunnia tai muulla tavoin kirkon piiriin kuuluvia.

Kirjojen kuvittamisen myötä opetus kuvat alkoivat lisääntyä. Ajoittain olivat kuitenkin vahvoilla kuvainkieltäjät, joiden käsityksen mukaan raamattu kielsi kuvien tekemisen. Tällöinkin kirjoja kaunisteltiin maalaamalla koristeellisia kappaleiden alkukirjaimia, initiaaleja, tai vinjettejä sivujen marginaaleihin. Kompromissi taiteensuosijoiden ja kuvainkieltäjien välille löytyi Nikean kirkolliskokouksessa vuonna 843, jolloin päätettiin, että kuvia saa tehdä, mutta niitä ei saa palvoa.

Vanhojen kirjojen opetuskuviissa opettajan tavallisesti tunnistaa 1800-luvulle saakka vitsakimpusta. Poikkeuksia ovat hovipiirien tai muiden aatelisten ritaritaitojen opetukseen liittyvät piirroksset. Yliopiston opettajalle vitsakimppu tai piiska saatettiin piirtää toimenkuvaan luontevasti liittyvänä yhtä hyvin kuin katedraalikoulujen tai niitä alempien oppilaitosten opettajille. Näin luotiin pysyvää mielikuvaa opettajasta, jolla on oikeus antaa ruumiillista kuritusta.

Ruumiillisen kurituksen pedagogiset perusteet löytyivät Raamatusta. Sananlaskujen kirja antoi kasvattajille selvät didaktiset suuntaviivat: "Joka vitsaa säästää, se vihaa lastaan, joka rakastaa, kurittaa häntä jo varhain." Sananl. 13:24.

Kurinpidon kannalla oli myös Paavali, joka katsoi sitä kuritettavan kannalta: "Vaikka kuritus ei sitä vastaan otettaessa koskaan tunnu iloiselta vaan ikä-

Roomalaista koulutyötä. Kuva Herculaneumin kaivauksissa paljastuneesta seinämaalauksesta. Lyöjä on rangaistavaa kookkaampi, mutta kuvasta ei voi yksiselitteisesti päätellä, onko hän vartuneempi oppilas vai opettaja. Vasemmalla näkyvän ryhmän opettaja on selvästi häntä vanhempi. Herculaneum tuhoutui Vesuviuksen purkauksessa vuonna 79 jKr. Kuvalähde: Cole, 63.

vältä asialta, se lopulta antaa näin valmennetuille hedelmänsä: rauhan ja vanhurskauden." Hepr. 12:11.

Keskiaikainen teinilaulu vahvistaa Paavalin kasvatustähtäyksen:

"Ett' on lyöty,
siit' on hyöty,
seuraa taito, toimikin."

Saksalaisia arvostetaan kurinalaisena kansakuntana. 1700-luvun saksalaista kyläkoulua esittävä piirros antaa tälle käsitykselle erään selityksen. Ammattitaitoisen pieksämisen ja narrinhii-pan lisäksi piirros esittää myös omalaatuisen häpeärangaistuksen: oppilas nostetaan korissa kattoon. Kuva on Berliinin koulumuseossa.

Vitsakimpun ohella myös kepin käytölle löytyi raamatullinen perustelu: "Keppi ja nuhtelu antavat viisautta, kuritta kasvanut poika on äitinsä häpeä." Sananl. 29:15 Tai: "Älä jätä poikaa kurituksesta - ei hän kuole, jos saa keppiä." Sananl. 23:13.

Mooseksen lain mukaan hunsvotti nuorukainen voitiin kasvattajien toimin vaikka tappaa, mutta tällöin oli meneteltävä pitemmän kaavan mukaisesti. Yksityiskohtaiset ohjeetkin annettiin. 5. Moos. 21:18-21.

Kuritukseen aiheena ei aina ollut pelkkä pahantapaisuus, vaan myös tyhmyys ja kovapäisyys oikeuttivat rangaistuksiin, kuten Jukolan veljekset saivat havaita. Myös tyhmyyden parantamiseen antoi Raamattu hyvän didaktisen vihjeen: "Järkevän huulilta lähtevät viisauden sanat, tyhmyrin selässä soikoon keppi!" Sananl. 10:13

Erilaiset häpeärangaistukset olivat pieksämisen ohella vanhan koulun suosimia kasvatuskeinoja. Koulua esittävässä kuvissa tavallisimpia häpeärangaistuksia ovat aasinpään kantaminen tai puisen aasin selässä istuminen. Näin näyttäviin rangaistuksiin ei puuttuvan kalustuksen vuoksi ollut pienissä kouluissa varaa, joten täytyi tyytyä muihin sovelluksiin.

Vielä vuonna 1958 annettu suomalainen kansakouluasetus mainitsi eräänä kurinpitokeinona seisottamisen (23.7.1958/321, 106 §.) Tällä tarkoitettiin ilmeisesti seisomista paikallaan oman pulpetin vieressä, mutta aikaisempien oppilaspolvien edustajat sovittivat rikoksiaan seisomalla nurkassa. Nykyiset peruskoulun ja lukion työraahasäännökset eivät seisottamista enää mainitse.

Keskiajan koulu oli lähinnä aateliston, papiston ja kaupunkien varakkaimpien porvariopetuslaitos, ja opettajat tulivat samoista yhteiskuntapiireistä. Kansanopetuksen yleistyminen uskonpuhdistuksen jälkeen alkoi siirtää opetusta kirkon sivurakennuksista yhä lisääntyvästi valtion intressipiiriin. Koulutapahtumia esittävässä piirroksissa tämä näkyi oppilasjoukon suurentumisena ja pukeutumisen muutoksina. Mutta koe- tut ja hyväksi havaitut kurinpitokeinot periytyivät kirkon kouluista.

Häpeärangaistuksia Langenhausenin kyläkoulussa Saksassa. J. Mattenleiterin kaiverrus vuodelta 1795. Kuvalähde: Cole, 446.

Piiska ja keppi olivat latinakoulun opettajan tavanomaisia opetusvälineitä, joita hän suvereenisti käytteli tuntitapahtumien mukaisesti, mutta isoissa rikkomuksissa ratkaisi rangaistuksen koulun rehtori, joka saattoi myös määrätä rangaistuksen ajan, paikan ja tavan. Jos rehtori päätyi pieksämisen kannalle, hoiti monissa kouluissa käytännön työn ko. luokan priimus, jonka kyseenlasiin luottamustehtäviin tällainenkin kuului. Tavallista oli, että kepittäminen tehtiin oppilastoverien todistaessa tapahtumaa. Julkisuudella pyrittiin rikkomuksia ennalta ehkäisevään vaikutukseen.

Koulun hallinnollisina johtajina rehtorit olivat yleensä tiukan kurin kannattajia. Viipurin yläalkeiskoulun rehtori Marcus Helsingius mahtoi olla niitä kaikkein tiukimpia. Helsingius anoi vuonna 1665 tuomiokapitulilta lupakirjaa antaa tarvittaessa vitsaa ja patukkaa myös oman koulunsa opettajille, "wilka Prästmän ähro". Tuomiokapituli katsoi kuitenkin, ettei papin ole oikein soveliasta patukoida toisia pappismiehiä. Vain kuninkaallinen majesteetti voisi antaa tällaiseen luvan.

Suomalaisissa muistelmateoksissa on runsaasti koulun kovaan kurinpitoon liittyviä juttuja, joissa myös koulujen ja opettajien nimet mainitaan. Yleisenä piirteenä on saadun kurituksen hyväksyminen. Katkerina kokemuksina muistuvat mieleen vain tapaukset, joissa rangaistus on ollut kohtuuttoman kova tai osunut väärään oppilaaseen.

Ruumiillinen kuritus kielletään nykyisin kaikkien Euroopan maiden koulusäännöksissä. Viimeisenä tähän päätyi Iso-Britannia, jonka valtiollisissa kouluissa lyöminen kiellettiin 1980-luvun lopulla. Ainoa brittiläisen koululaitoksen tarpeisiin rottinkikeppejä valmistanut yritys näki tulevaisuuden niin ankeana, että lopetti toimintansa vuonna 1990 huolimatta siitä, että maan arvostetuissa yksityiskouluissa rottinkikeppiä saa vielä käyttää huoltajien luvalla.

"Valterin pitkään tukkaan iskivät nuo pitkät laihat sormet ja tekivät tehtävänsä niin taitavasti, ettei kukaan sitä olisi paremmin osannut." Albert Engströmin piirros v. 1906 Sakari Topeliuksen satuun Valterin neljäs seikkailu. Sadun opettaja "oli sellainen äreä mummo, jollaiseksi moni ajan pitkään käy, joka laiskoja poikia hoputtaa lukemaan". Kuvalähde: Topelius 1982, 209.

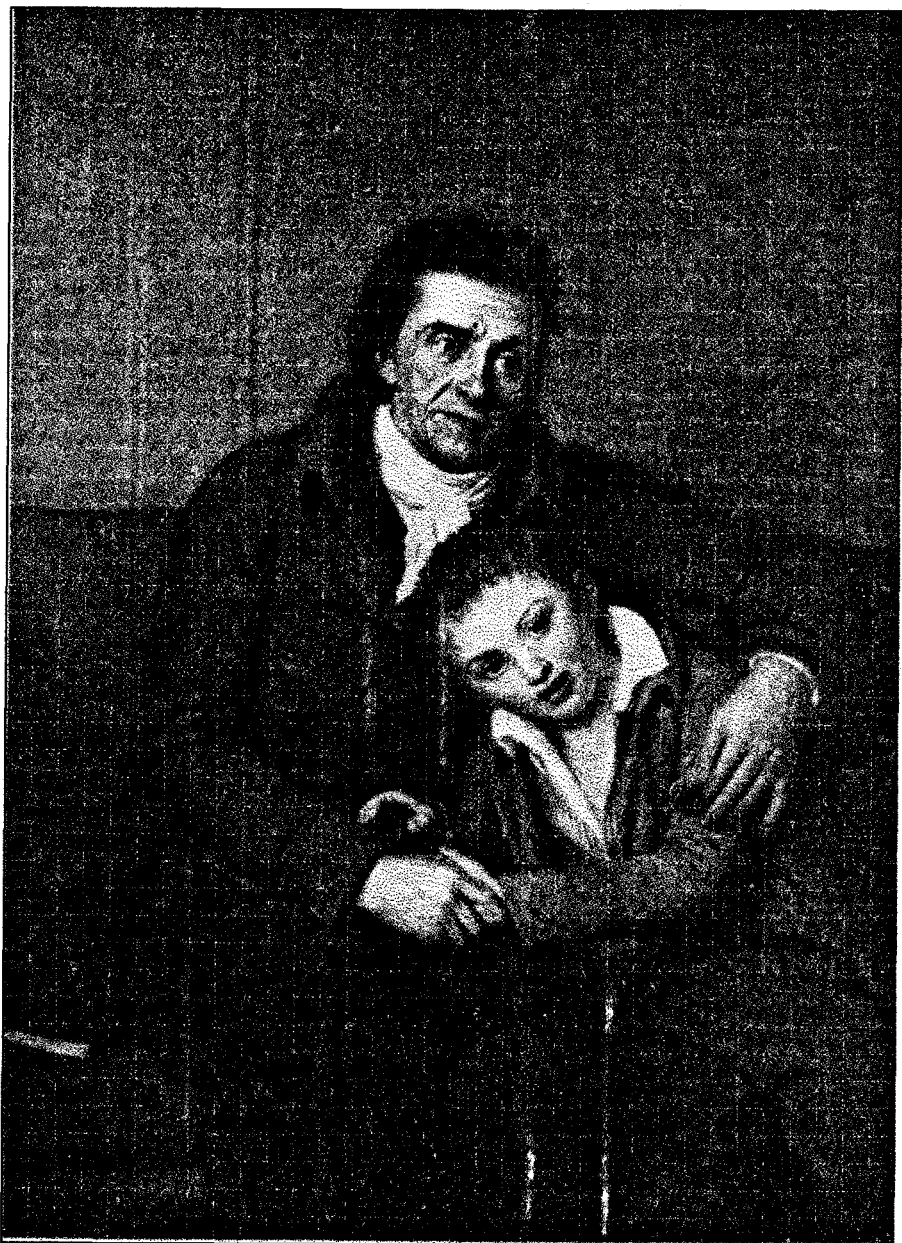
Pojat ovat aina olleet kurinpidon kohteina useammin kuin tytöt, mutta on tyttöjäkin kasvatettu. Carl Larssonin akvarelli "Tyttökoulu mummon aikana" vuodelta 1906. Kuvallähde: Topelius 1982, 165.

Ja näin kulkee opetus niinkuin valonsäde kaikkien kansankerrosten läpi, kansakoulusta ja pikkulastenkoulusta alkaen yliopistoon asti, tarjoten kaikille oppia ja hyviä tapoja, jotka ovat suuremmanarvoiset kuin hopea ja kulta. Koti aloittaa, koulu jatkaa, elämä päättää kasvatuksemme. Koulunuoriso on totuuden lipun suojassa alati eteenpäin marssiva sotajoukko, jolla valloitamme maailman. Opettajat ja opettajattaret ovat tulevaisuuden kylväjiä. Kunnioittakaamme ja kiittäkäämme heitä aina heidän uhrautuvasta vaivastaan! Ei koko maassamme ole tärkeämpää tehtävää, ei hyödyttävämpää virkaa kuin heidän. Ja koulu ymmärtää nyt oppilaansa paremmin kuin ennen. Se vaatii heiltä nyt kuten ainakin hyvää käytöstä, ahkeruutta, kuuliaisuutta ja järjestystä; mutta se ei enää kuten ennen paina oppia päähän vitsalla. Se rankaisee lempeästi, se varoittaa kärsivällisesti, se vetoo oppilaittensa omaan oikeudentuntoon ja iloitsee nähdessään heidän rohkeamielisinä, onnellisina, ruumiiltaan ja sielultaan voimakkaina taistelevan totuuden puolesta.

Professori Sakari Topelius oli oman aikakautensa kasvatustähtien hyvä tulkitsija. Hän hylkää vanhan latinakoulun opettajakuvan ja ylistää kaunopuheisesti uutta lempeää opettajaihannettaan. Ote on Maamme-kirjan luvusta Kirkko ja koulu. Kuvalähde, Topelius 1932, 484.

Oppilaiden rakastava ystävä

Ruumiillista kuritusta vastustavia ääniä on esiintynyt kaikkina aikoina, mutta vasta Jean-Jacques Rousseau ja muiden valistuskirjailijoiden aikoihin hienovaraisemmat kasvatukseen alkoivat saada laajaa kannatusta. Opettajankoulutuksen kiintotähtenä nousi samaan aikaan kuulunut Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827), jonka oppilaitoksissa ja teoksissa lapsia rakastettiin ilman vitsaa.

*Pestalozzin muotokuva vuodelta 1805 af Schönerin maalaamana.
Luottavainen lapsi on pojanpoika. Kuvalähde: Cristensen, 155.*

Lontoolainen tyttöjen koulu 1700-luvun lopulla. Kuvälähde: Cubberley, 448.

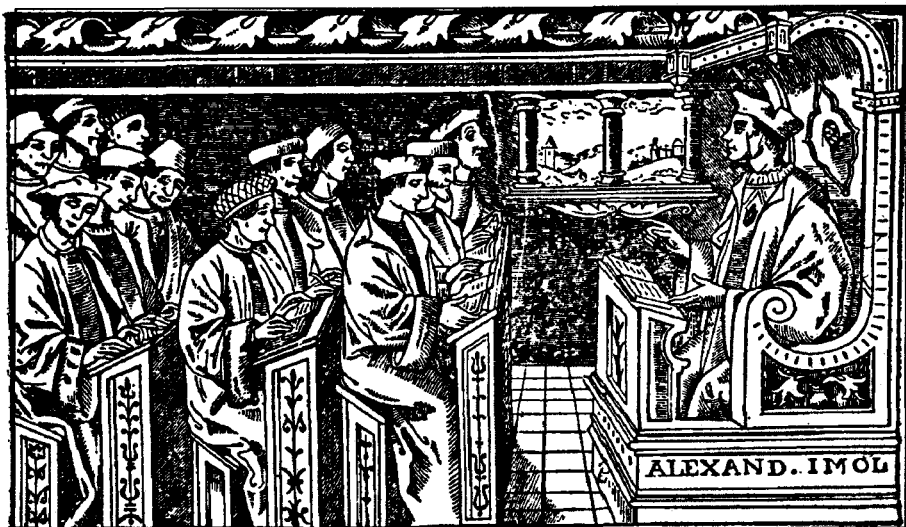
Pestalozzia esittävässä lukuisissa piirroksissa ja maalauksissa hän on kuin Jeesus, joka on juuri lausunut: "Sallikaa lasten tulla minun luokseni." Useissa kuvissa Pestalozzilla on luottavainen lapsi sylissään.

Pestalozzilainen sosiaalipedagogiikka tuotti runsaasti oppilaita rakastavien ja heitä kärsivällisesti ohjaavien opettajien kuvia. Kuvien opettaja oli usein nai-

Magnus Enckell: Kansakoulussa. Maalaus kuvaa kansakoulua 1900-luvun alussa. Kuvalähde: Topelius 1932, 482.

nen, joka toteutti omaa sisäistä kutsumustaan karussa ympäristössä ja vaatimattomin välinein. Häntä ympäröivät oppilaat eivät istuneet tiedon valossa ulkoisesta pakosta, vaan sisäisesti motivoituneina. Samoihin aikoihin muotitieteeksi noussut psykologia pyrki tuottamaan tieteellisiä perusteluja uusille kasvatuskäymyksille, ja ne löysivät nopeasti tiensä opettajien koulutuslaitoksiin. Mielikuvaa empaattisesta, oppilailleen läheisestä opettajasta tähdennettiin erityisesti kansakoulua varten valmennettaville opettajille.

Yliopistojen luentoja esittävässä kuvissa oppituolin yläpuolella on usein samanlainen kunniakatos, baldakiini, kuin hallitsevan ruhtinaan valtaistuimellakin. Näin tahdottiin viestiä professorin itsenäistä auktoriteettiasemaa. Piirros esittää lainopin luentoa 1500-luvulla. Kuvalähde: Cole 189.

Oppituolin haltija

Vanhojen kirjojen kuvissa yliopiston opettaja lähes aina istuu korkealla katederilla koristeellisessa tuolisessa. Mielikuva on niin varmasti vakiintunut, että yleisessä kielenkäytössä puhutaan vieläkin tämän tai tuon oppituolin haltijasta, kun tarkoitetaan yliopiston vakiinaista professoria.

Suuressa luentotilassa korkealla katederilla on aina ollut käytännöllinen merkityksensä, sillä sen avulla opiskelijat näkevät luennoitsijan samoin kuin tämäkuulijat. Korkealta katederilta oli kuitenkin hankala päästä kepillään opiskelijoita, jos siihen sattui äkil-

listä aihetta ilmaantumaan. Joissakin vanhoissa koulukuvissa oppituolin aiheuttama työrauhapulma on ratkaistu aputyövoiman avulla. Avustajat istuvat tällöin kepit käsissä katederin edessä tai sivuilla katse kuulijoihin kohdistettuna.

On edelleenkin tavallista, että vanhalla yliopistolla on oma kirjapainonsa. Nykyisin opiskelijoiden opin-
näytteet ovat etusijalla, mutta aikaisemmin kirjanpajainajat saivat pääasialliset tulonsa painamalla opettajien teoksia ja yliopiston virallisia asiakirjoja. Painotyöt pyrkivät tietenkin antamaan edullisen kuvan töiden teettäjistä. Sen sijaan muiden oppilaitosten opettajia voitiin kuvata riippumattomammin.

Professorien korkea profiili antoi myös suojaa vallanpitäjien epäilyksiä vastaan ja takasi parhaiten valtion tukirahat. Yliopistot saivat privilegiokirjansa hallitsijalta, jota eivät eri tieteenalat yleensä sanottavasti kiinnostaneet, ellei syntynyt epäilyjä, että puhtaaseen oppiin oli sekaantunut kumouksellisia ajatuksia.

Pukeutumisella on merkityksensä vieläkin, mutta aikaisemmin asu oli hyvin tärkeä sosiaalisen statuksen tunnuksena. Mitä komeampi viitta sitä korkeampi asema sen kantajalla oli yhteisössään olipa sitten kyseessä koulu, kirkko tai sotaväki. Vanhoissa yliopistokuvissa opettajat yleensä erottaa opiskelijoista koristeellisemmän pukeutumisen vuoksi. Aleksanterin yliopistossa oli vielä 1800-luvun alkupuolella suunnilleen samanlainen univormupakko kuin nykyisin puolustusvoimissa. Vaatimattomin puku oli ylioppilailla, ja he pukupakkoa eniten vastustivatkin.

Yliopistojen pukuperinne on säilynyt parhaiten Yhdysvalloissa, mutta se on muuttunut sielläkin lähinnä akateemisten tilaisuuksien juhlistamiseksi. Suomessa vanhan pukuperinteen jäänteitä ovat ylioppilaslakki sekä tohtorinhattu ja -miekka. Vain korkeakoulujen rehtoreilla on kaapeissaan muitakin juhlaruusteita.

Kirjallisuus

- Ahava, I. 1931. Kuopiolainen koulumies Evert Winter. Teoksessa Jäntti, Y. A. (toim.) Suomen sana 1. Porvoo: WSOY.
- Brubacher, J. S. 1947. A History of the Problems of Education. New York: Mc Graw-Hill.
- Cristensen, G. 1955. Læsestykker til opdragelsens historie I. København: Gyldendals.
- Cole, L. 1950. A History of Education. From Socrates to Montessori. New York: Rinehardt & Co.
- Cubberley, E.P. 1920. The History of Education. London: Constable and Co.
- Elektroninen Raamattu ja hakusanakirja. 1992. Helsinki: Kirkon keskusrahasto ja WSOY.
- Thut, I.N. 1957. The Story of Education. Philosophical and Historical Foundations. New York: Mc Graw-Hill.
- Topelius, Z. 1932. Maamme kirja. Lukukirja Suomen alimmille oppilaitoksille. Porvoo: WSOY.
- Topelius, Z. 1982. Lukemisia lapsille. Ensimmäinen osa. Näköispainos.

Pariisin Bibliothèque Nationalen miniatyyri. Kuvalähde: Ihmiskunnan värikkäät vaiheet, WSOY 1965, 315. Kuvalähteen mukaan maalauksen nimi on Luennolla yliopistossa. Oikeamassa lienee Brubacher (s. 497), joka katsoo, että meneillään on tiedekunnan kokous.